

BARNENS RUNDVANDRING

på Tornedalens museum

På det här museet får du lära dig om hur det var att leva i Tornedalen och i Torneå och Haparanda förr i tiden. Texterna i häftet kan läsas högt för barn. Man kan själv välja i vilken ordning man vill titta på utställningen. På bilderna kan man se vilken del av utställningen en text handlar om.

1.

För ungefär tio tusen år sedan såg det väldigt annorlunda ut här jämfört med idag. Då var det väldigt kallt väldigt länge. Det var istid och isen var tjockare än flera höghus på varandra; 2-3 km tjock! Ingen kunde bo här på den tiden. Det fanns ju ingenting att äta och det var också för kallt.

Sen blev det långsamt varmare och isen började smälta. Snart kom de första människorna hit, för ungefär 9 000 år sedan. De levde på jakt, fiske och växter som de samlade i skogen. I den första glasmontern kan man titta på verktyg som de använde. Människorna levde som nomader och bytte boplatser under olika årstider, till exempel efter tillgången på olika bytesdjur.

Vad är sakerna gjorda av? Föremålen är tillverkade av sten och därför kallas tiden stenåldern. Människorna använde också verktyg av trä och ben men de har försvunnit. Om du tittar närmare på verktygen kan du se att man slipat kanterna på dem för att göra dem så vassa som möjligt. **Hittar du en spjutspets av sten i montern?**

2.

Så småningom lärde man sig tillverka saker av metall – först av brons och senare av järn. Många vackra smycken är tillverkade av brons, men det är lite för mjukt för att göra verktyg av. Järn är hårdare och med järn kunde man till exempel tillverka svärd. I montern finns två svärd som är ungefär 1 000 år gamla.

3.

För tusen år sedan, då svärden i utställningen användes, fanns varken Finland eller Sverige här och inte heller några landsgränser. För ungefär 700 år sedan började medeltiden i Tornedalen. Medeltiden kallas den tidsperiod då kristendomen kom hit och man började bygga kyrkor. Innan dess dyrkade människorna olika naturgudar – till exempel björnen!

På medeltiden blev också Tornedalen och hela Finland en del av det svenska kungariket. Söderut byggdes försvarsborgar, till exempel Åbo slott och Tavastehus slott. På den tiden var Finland och Sverige ett och samma land – Finland var en del av Sverige. Redan då bodde här rika människor, som köpte fina saker ända från Centraleuropa. Därifrån kommer bland annat den fina bågaren i glasmontern. Det är en kopia, men bredvid den står foten av ett likadant glas från medeltiden. Redan då var man internationella!

4.

På medeltiden fanns ännu inte några städer i området. När sedan Torneå grundades 1621 för ungefär fyra hundra år sedan var det världens nordligaste stad i 150 år. Luleå och Uleåborg grundades också ungefär samtidigt. På väggen ser du en karta över ön Svensarö (Suensaari på finska) där vi nu också befinner oss. Till en början var staden väldigt liten. Den hade bara tre gator och ett tjugotal hus. Den prickade linjen på kartan visar stadens konturer. På den tiden var landsvägarna väldigt dåliga och det lättaste sättet att resa på var med båt. Därför byggdes staden på en ö. I staden bodde köpmän, hantverkare och tjänstefolk.

I montern kan du se föremål som användes i staden på 1600- och 1700-talen, för 300-400 år sedan. De har hittats i arkeologiska utgrävningar nära det här museet.

Hittar du en gaffel i montern? Gafflar var inte så vanliga ännu på 1600-talet. Före det åt man med sked och kniv – och med fingrarna.

5.

Mitt i utställningssalen finns en timrad sommarladugård som man kan gå in i. På landsbygden samlade man korna i den över natten för att skydda dem från vargar och björnar. På dagen åt korna gräs på ängarna. Eftersom somrarna är korta i Tornedalen är det svårt att odla tillräckligt med säd till bröd. Därför har säd alltid också förts hit från ställen där det växer bättre. Gräs växer däremot bra och därför har man kunnat ha kor. **Kan du säga vad för slags mat man får av kor?**

Ladugårdens tak kallas för tälttak eller pyramidtak. **Varför tror du det heter så?** *Taket på ladugården har en speciell form, som en pyramid eller ett tält med en skorsten. Den stigande varma luften drog ut myggorna genom skorstenen och korna fick vara ifred.*

Utanför ladugården står en mjölkhylla med fint dekorerade filbyttor. Mjölken syrades till filbunke och surmjölk eftersom de höll sig bättre än färsk mjölk. Mjölkhyllan stod förstås inte ute utan inomhus i ett svalt rum.

6.

Längst in i salen finns en inredd stuga, eller pörtte som det också kallas i Tornedalen, av finskans *pirtti*. Det var det största och viktigaste rummet förr i tiden. Där samlades man för att göra vardagssysslor. Maten lagades på den stora ugnen mitt i rummet som också gav ljus och värme, då man inte hade någon el. Man tillverkade allt man behövde själv, också möbler och kläder. I pörtets ena hörn står saker som hörde till kvinnors handarbete. Med spinnrocken spann man garn av ull och med vävstolen gjorde man tyg av garnet.

Männen gjorde grövre trä- och hushållsarbeten. Här finns möbler som är 200-300 år gamla. I Tornedalen dekorerades möblerna med vackra mönster. **Vilka mönster hittar du?** I dekorationerna användes tre olika färger mest. **Vilka färger är vanligast?** *Turkos, rödorange och ockragul.* Förr användes möblerna också till flera saker. **Ser du ett bord som också är ett skåp? Eller en stol med lock?** Stolen kallas höstol eftersom man hade hö i den. Höet stoppade man i skorna för att värma fötterna på vintern, precis som man idag använder yllestrumpor.

7.

Vi tar oss från landsbygden till Torneå stad. Mitt i utställningssalen finns ett fint 150 år gammalt vardagsrum eller salong som det hette på den tiden. I rummet står köpmannen Paul Govenius och hans dotter Margareta Helena. De väntar på gäster från Haparanda. Margareta Helena börjar spela på klavikordet. Det påminner om ett piano men är äldre. Om du ställer dig nära klockan och står alldeles tyst kan du höra hur det låter när man spelar på det.

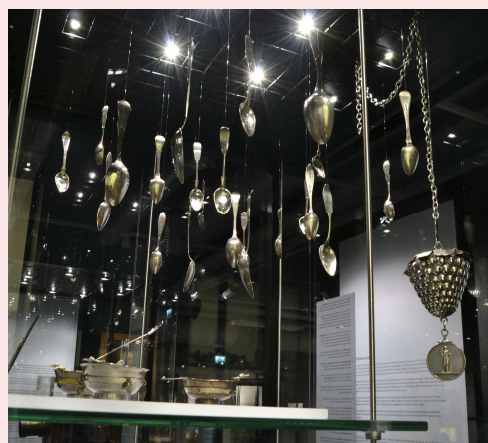
Paul Govenius var en rik köpman som också ägde skepp. På väggen bredvid hänger en tavla föreställande briggen Bolina, ett stort segelfartyg som han ägde. Bolina seglade långt från och till utlandet med handelsvaror. Båtens kapten Berg gifte sig senare med Margareta Helena.

8.

Bredvid salongen står en glasmonter med många olika silverföremål som guldsmederna i Torneå och Haparanda har gjort. I städerna har det alltid bott köpmän, men också hantverkare. Förr i världen tillverkades saker för hand av hantverkare, inte i fabriker.

Vilka olika hantverksyrken kan du komma på? Exempel: skomakare, skräddare, bokbindare, bagarmästare, smed, garvare... Vad gjorde skomakaren eller skräddaren?

Det fanns många guldsmeder i Haparanda och Torneå. I ett hörn i utställningssalen kan du se en guldsmedsverkstad med tillhörande verktyg.

9.

Kan du gissa vad det här är? *En toalett eller egentligen ett dass.* Även husen i städerna hade länge bara utedass. Vatten-toaletter har funnits i mindre än 100 år. Ett så här fint dass var det inte många som hade.

På väggen kan du se fotografier av äldre hus i Torneå och Haparanda. Först fanns inga höghus, bara låga trähus. Eftersom bränder lätt kunde sprida sig måste det finnas brandsläcknings-utrustning i alla hus, precis som vi idag har skumsläckare och brandfiltar i våra hem. **Ser du en hink bakom glaset? Och en liten brandspruta?** Med den nedblötta brandruskan (det som liknar en mopp) kunde man släcka elden genom att slå över den.

Om du tittar på pekskärmens bilder kan du se hur Torneå och Haparanda såg ut förr i tiden. **Vad är annorlunda idag?** Förut fanns inga bilar, ingen asfalt, inga höga hus, kläderna...

10.

Samma vara kan ha olika pris i Finland och Sverige och folk köper helst varorna där de är billigast. Paret i Volvon är på väg från Sverige till Finland för femtio år sedan. De har bland annat köpt kaffe som då var billigare i Sverige. Det fick man köpa en viss mängd av till sig själv och ta med hem till Finland men paret i bilen har med sig för mycket.

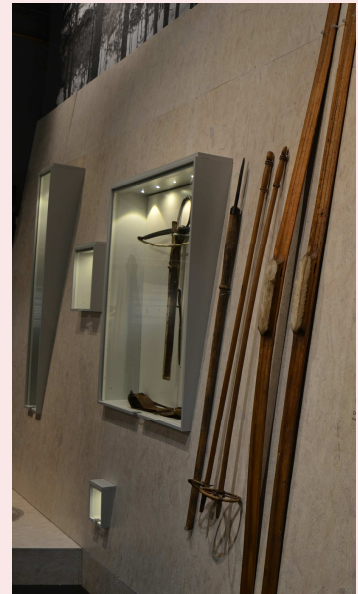

Tullmannen har stoppat dem vid gränsen och beslagtagat det extra kaffet. En del smugglade stora mängder varor över gränsen – till exempel kaffe, smör, hästar eller alkohol. I Tornedalen har smugglingen på finska även kallats joppaus. Förut var alla tvungna att stanna vid gränsen. Idag görs tullkontroller mellan Sverige och Finland bara vid undantag.

11.

Jakt och fiske har alltid varit viktiga sätt att skaffa mat på i Tornedalen. Redan för länge sen har fisk och päls härifrån sålts söderut till Stockholm och Europa. Det är många som jagar och fiskar idag också. **Brukar du fiska?**

På väggen hänger gamla jaktredskap. **Vilket djur tror du man har jagat med den jättestora fällan av järn? Björn, fällan kallas björnsax.** Ekorror jagades med trubbiga pilar för att inte skada den dyrbara pälsen som man kunde sälja. **Ser du den trubbiga pilen bakom glaset? Två ekorrar har hoppat iväg. Kan du hitta dem?**

12.

Mitt i utställningssalen pågår en gammal vintermarknad från 1700-talet för 300 år sedan. Borgaren (köpmannen) från Torneå har packat sin släde full med handelsvaror och åkt norrut till en lappländsk marknadsplats. Där träffar han andra som kommit till marknaden. Här handlar han med en man från orten. I släden och ackjan (samisk släde) kan man se sakerna som de har med sig. Man bytte oftast saker med varandra istället för att använda pengar. Samen ger renskin, fisk och smör till köpmannen och får kanske säd, utländska tyger och annat som inte gick att få tag på i Lappland av köpmannen.

13.

I trapporna upp till övervåningen finns luckor som man kan öppna. **Kika in bakom luckorna. Vad tyckte du bäst om?** På museet finns många olika saker. Alla har de en historia att berätta. De talar om för oss hur livet var förr och vad som varit viktigt då. Museet dokumenterar (sparar) också nya saker.

15.

De första föremålen och texterna på övervåningen berättar om krigen i området. För 200 år sedan låg Sverige i krig med Ryssland. Innan det var Finland en del av Sverige, men i det här kriget blev Finland en del av Ryssland och gränsen drogs där den fortfarande går, längs Torne och Muonio älvar. Gränsen ligger alldeles intill det här museet, även om museet ännu inte fanns på den tiden. I den första glasmontern finns en kopia av en militär uniform och en kungörelsetrumma från den tiden. I drygt 100 år var Finland en del av Ryssland tills Finland blev ett eget land. **Vet du hur gammalt Finland är? Hur gammalt är Sverige?**

De andra montrarna berättar om första och andra världskriget. Under andra världskriget, för ungefär 70 år sedan, bröt Lapplandskriget ut här. Vanliga människor flydde till andra delar av Finland och över älven till Sverige. De tog med sig sina saker i knyten och lådor och sin boskap, till exempel kor, om de hade några. På den svenska sidan fick de först äta, bada bastu och tvätta sig innan de togs till Haparanda och vidare till olika delar av landet där de fick bo under kriget. Efter kriget återvände människorna hem.

14.

Lamporna i taket ovanför trappan formar en stjärnhimmel. Förr navigerade man med hjälp av stjärnorna när man seglade. I hörnet efter trappan på övervåningen kan man läsa om upptäcktsresande i Tornedalen. Hit kom man för att titta på midnattssolen, beundra naturen och göra forskningsresor. I Tornedalen har man bland annat mätt jordens form. Vetenskapsmännen Maupertuis och Struve kom här fram till att jorden inte är helt rund utan en aning tillplattad vid nord- och sydpolen – som en mandarin!

16.

På den svarta väggen finns luckor med gamla bokomslag. **Vad finns bakom dem?**

För länge sedan fick bara pojkar från de rikaste familjerna gå i skolan. Istället för att gå i skolan fick flickor lära sig hushållskunskaper hemma. För ungefär hundra år sedan blev det möjligt och obligatoriskt för alla att gå i skolan. Då behövdes många nya lärare och de utbildades bland annat här i Torneå och Haparanda. Nya skolor byggdes så småningom i alla byar så att ingen skulle ha för lång väg till skolan.

17.

I det lila hörnet finns saker som hör till kyrkan. **Vilka saker hör till dopet? Konfirmationen? Bröllop? Begravning?** *I träget av trä har man haft jord som ströddes över kistan.*

När Sverige förlorade Finland till Ryssland blev man tvungen att bygga nya kyrkor på båda sidor om gränsen.

Innan tog man sig över älven till kyrkan, men nu kunde man inte längre göra det, eftersom älven blivit gräns och kyrkorna hamnade i det andra landet.

18.

I slutet av övervåningen kan du sätta dig i en fåtölj och lyssna på små historier på olika dialekter och språk i Tornedalen. **Vilka språk talas här? Finska, svenska, meänkieli.** Tryck på ett ortnamn på kartan i pekplattan och välj en inspelning genom att trycka på pilen.

19.

I rockgaraget kan du lyssna på punk- och rockmusik från Tornedalen.

